Anca Mihaela Sapovici

SCHIMBĂRI DE COD ÎNTRE GREACĂ ŞI ROMÂNĂ ÎN SCRIERILE MITROPOLITULUI MATEI AL MIRELOR*

INTRODUCERE

Scriind o *Istorie* a Ţării Româneşti la începutul secolului al XVII-lea, Matei, mitropolit onorific al Mirelor Lichiei şi egumen al Mănăstirii Dealu, grec nativ originar din Pogoniana Epirului, se baza deja pe o tradiţie a scrierii de cronici versificate, cât şi a unei literaturi greceşti redactate în spaţiul cultural românesc. Nu cu multă vreme înainte[1], vistiernicul Stavrinos, compusese o istorie versificată a domniei lui Mihai Viteazul[2], gest imitat de Matei însuşi precum şi de o serie de autori minori din perioada următoare: Ioan Spontis, Gheorghios Palamidis, Antimos Diacrusis, Ignatios Petritzis (Rousso 1939: 130–151).

Istoria celor întâmplate în Ungrovlahia începând de la Şerban Voievod, până la Gavril Voievod începe cu câteva versuri dedicatorii adresate de către autor banului Craiovei, Ianachi Catargi. Încă din primele rânduri vom întâlni câteva ocurenţe ale fenomenului pe care îl vom studia în cele ce urmează, respectiv schimbările de cod între greacă şi română, în textele originale ale Mitropolitului Matei al Mirelor, redactate de către autor după stabilirea sa în Ţara Românească:

Κύρ 'Ιωάννη ἔνδοξε, **μπάνε** τετιμημένε,
Φίλτατε, περιπόθητε και πολυχρονημένε,
Κλάδος ἐκ ρίζης αγαθῆς είσαι ἀπό προγόνων,
Καὶ άξιος νὰ κυβερνᾶς τὸν τῆς **Κραγέβας** θρόνον[3].

CONTACTUL LINGVISTIC ŞI SCHIMBAREA DE COD: PRELIMINARII TEORETICE

Schimbarea de cod lingvistic (codeswitching) reprezintă unul dintre subiectele cele mai dezbătute în problematica limbilor în contact. Fenomenul, studiat extensiv

* Această lucrare este finanţată printr-un grant al Autorităţii Naţionale pentru Cercetare Ştiinţifică şi Inovare, CNCS – UEFISCDI, proiect nr. PN-II-RU-TE-2014-4-2162.

[1] După însemnarea autorului, poema ar fi fost compusă în închisoare, în zilele de 1 şi 2 februarie 1602. Istoricii sunt de părere că Stavrinos ar fi fost închis la Bistriţa, în zilele ce au urmat asasinării lui Mihai Viteazul pe Câmpia Turzii, în 1601. În 1602 se pare că Stavrinos era încă acolo.

[2] Intitulată *Faptele de vitejie ale preacucernicului şi preaviteazului Mihail Voievod*.

[3] „Doamne Ioane preaslăvite, **bane** preacinstite/Preaiubite, preadorite şi preapline de ani/ Mlădiţă din rădăcină bună eşti, din strămoşi/Şi vrednic să guvernezi al **Craiovei** tron", *Istoria*, rândurile 1–4 (s. n).

LR, LXVI, nr. 3, p. 391–408, Bucureşti, 2017

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

în ultimii ani, se referă la juxtapunerea a două sau mai multe coduri de limbaj în cursul aceleiaşi comunicări şi implică ideea unei minorităţi lingvistice în interiorul unei majorităţi socio-culturale şi lingvistice dominante (Gumperz 1982: 59; Scotton-Myers 2006: 37). Este vorba despre persoane care trăiesc în societăţi în care sunt obligate să vorbească curent cel puţin două limbi, suportând un anumit tip de presiune socială pentru a se integra complet în comunităţile din care fac parte[4]. Folosirea conceptului de schimbare de cod presupune existenţa a două coduri distincte între care un bilingv „are libertatea de a opta în mod mai mult sau mai puţin conştient" (Brad-Chisacof 2012: 48). Schimbarea de cod lingvistic „corespunde asumării unei identităţi sau alteia, motivată situaţional şi este considerată un fenomen «stabil» pentru comunităţile multilingve" (Saramandu *et al*. 2009: 10).

Pentru început ar trebui să analizăm oportunitatea utilizării conceptelor de bilingvism şi schimbare de cod pentru comunităţile româno-elinofone din epoca hegemoniei politico-culturale a grecilor constantinopolitani asupra ţărilor române (Ţara Românească şi Moldova), deoarece, „în vreme ce fenomenele legate de bilingvism au anumite trăsături comune, acestea pot avea semnificaţii sociale sensibil diferite" (Gumperz 1970: 3). Aşadar, motivul pentru care o persoană vorbeşte o a doua limbă este un factor foarte important în aprecierea relaţiilor dintre acea persoană şi comunitatea lingvistică alogenă în care ea încearcă să se integreze. Cea mai comună explicaţie pentru utilizarea schimbărilor de cod este aceea că bilingvii se află expuşi zilnic unei presiuni lingvistice venite dinspre ambele limbi, pe care le folosesc ambele limbi în mod natural. Este, însă, cazul imigranţilor greci stabiliţi în ţările române începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea?

Este, în acelaşi timp, important să vedem care era funcţia desemnată limbii române în comunităţile greceşti din Ţara Românească şi Moldova. Stăpâneau într-adevăr vorbitorii implicaţi în aceste relaţii bilaterale limba ţintă la un nivel avansat, putând fi consideraţi bilingvi?

PRECIZĂRI BIBLIOGRAFICE ŞI METODOLOGICE

Înainte de a încerca să răspundem la aceste întrebări, vom aminti studiile care au avut drept obiect limba greacă din ţările române şi fenomenul schimbării de cod cu româna în texte ale unor autori greci stabiliţi în principate şi în operele lui Matei al Mirelor. În ciuda importanţei şi duratei contactului dintre română şi greacă în epoca prefanariotă şi fanariotă, nu există cercetări extensive asupra influenţelor reciproce şi schimbărilor lingvistice induse în cele două sisteme lingvistice.

Lucrare de pionierat, studiul lui N. Iorga, „Le grec dans les pays roumains", semnalează prezenţa unui subtip al limbii greceşti, vorbit în mediul socio-cultural românesc, pe care-l numeşte *greaca comună vorbită*, descriind câteva particularităţi

[4] Idem.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

fonetice şi morfologice care o diferenţiază de greaca constantinopolitană. Documentele analizate de Iorga sunt, în majoritatea lor covârşitoare, documente de cancelarie sau literatură epistolară, cele mai multe dintre ele redactate de români vorbitori de greacă: corespondenţa doamnei Ecaterina Salvaresso, soţia domnului Alexandru II Mircea şi mama lui Mihnea II Turcitul, cu sora sa, Maria Fabrizio; a domnului Mihnea cu mătuşa sa; a Mariei Fabrizio cu negustorii pe care-i întrebuinţa pentru diverse chestiuni. Alte documente amintite sunt corespondenţa Banului Mihalce, originar din Hios, chitanţele eliberate de agenţii domnilor români la Constantinopol etc.

De o mare importanţă pentru cunoaşterea fondului lingvistic al scrierilor redactate în principatele române, cartea Liei Brad-Chisacof, *Româna în secolul fanariot*, se caracterizează printr-o abordare extensivă a fenomenului schimbării de cod şi împrumuturilor lexicale din perspectiva conceptului de limbi în contact, caracteristic sociolingvisticii. Autoarea înregistrează multe fapte de limbă specifice literaturii redactate în greaca din principatele române, respectiv literatura epistolară, memorialistică, beletristică, istoriografie şi literatura juridică. Ocurenţele indexate şi descrise de către Lia Brad-Chisacof se referă, însă, cu mici excepţii, la secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea. Cercetarea noastră va pune în evidenţă faptul că unele dintre fenomenele discutate în această lucrare sunt prefigurate încă din perioada anterioară, pe care am numit-o prefanariotă, şi că anumite observaţii şi concluzii se aplică, în mod firesc, acestei literaturi, încă de la primele ei manifestări, până la spre sfârşitul secolului al XIX-lea.

Studiul lui Alfred Vincent, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra", semnalează o parte dintre termenii discutaţi de noi. Vincent consideră termenii indexaţi împrumuturi, menţionându-i alături de numeroşi termeni de origine turcă. Ne distanţăm de opinia sa, în măsura în care credem că, pentru a fi considerat împrumut, un termen de origine străină trebuie să reprezinte un transfer stabil dintr-o limbă în alta. Împrumutul constituie o schimbare indusă de contactul dintre două limbi, un proces încheiat în transferul dintre limba sursă şi limba receptoare[5], în vreme ce schimbarea de cod este o instanţă izolată, apariţie meteorică, cu o stabilitate relativă, care se menţine în limbaj pentru o anumită perioadă, pentru a dispărea, apoi, pentru totdeauna. Prin urmare, dacă unele dintre turcismele semnalate de Vincent s-au impus în uz, devenind împrumuturi, atât în greacă, cât şi în română, românismele din textele lui Matei al Mirelor sunt – după cum vom arăta mai departe – în majoritate covârşitoare, situaţii de schimbare de cod.

Abordarea noastră se încadrează în sfera sociolingvisticii şi are în vedere atât dimensiunea diacronică a fenomenului schimbării de cod lingvistic, cât şi încadrarea lui în suita de evenimente contemporane autorului.

[5] „While borrowing constitutes a completed contact-induced change, switching from one language to another constitutes a «contact-induced speech behavior» that occurs extensively in the talk of the bilinguals", Alvanoudi (2017: 3).

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

DIASPORA GRECEASCĂ DIN ȚĂRILE ROMÂNE

Scrierile lui Matei al Mirelor nu pot fi înțelese pe deplin fără cunoaşterea condițiilor în care au fost scrise, fără integrarea lor în contextul social şi istoric în care au luat ființă. Prin urmare, socotim necesară o scurtă introducere în problematica (de altfel, atât de complexă) relațiilor româno-elene din secolul al XVI-lea şi din primele decenii ale secolului următor.

Desigur, perioada raporturilor lingvistice nemijlocite dintre români şi greci, care acoperă un interval temporar de aproape patru secole, nu este egală. Graficul relațiilor româno-elene cunoaşte o curbă sensibil ascendentă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Primul mare val al imigrației greceşti se înregistrează în primii ani ai lui 1600, în timpul domniei lui Radu Mihnea[6], în vremea căruia cinci dintre cei nouă membri ai Sfatului domnesc erau greci (Ionaşcu 1970: 217). Însă primele inițiative ale grecilor de a se stabili pe teritoriul țărilor române datează de la începutul veacului al XVI-lea. Condițiile favorabile oferite de mediul politic din țările române precum şi posibilitatea de a exploata bogatele resurse naturale al acestui spațiu au atras, cu vremea, din ce în ce mai mulți greci. Dacă, timp de secole, „a emigra însemna (pentru greci, n.n.) să treacă în Italia" (Iorga 1924: 137), sensul acestei mişcări sociale se îndreaptă acum către nordul Europei şi mai ales către Țara Românească şi Moldova, devenite, cu vremea, o adevărată „oază de libertate" (Φάλαγκας 2004: 385). Este bine-cunoscut cazul neomartirului Iacob de Kastoria, care-şi sfătuia tovarăşii să se stabilească în Valahia, pe care o asemuia unui spațiu lipsit de primejdii (Năsturel 1986: 336–337; Φάλαγκας 2004: 385, nota 5; Păun 2006: 309)[7].

Integrarea treptată a grecilor în societatea românească s-a realizat mai ales prin crearea de alianțe familiale. Mulți dintre constantinopolitanii stabiliți în țările române s-au căsătorit cu doamne din boierimea română sau chiar din familiile domnitorilor, unii dintre aceştia devenind personalități importante ale scenei politice şi economice: Cârstea, mare vornic, Trufanda, întemeietorul familiei Pârscoveanu,

[6] Radu Mihnea a domnit, fără întrerupere, în cele două țări române extracarpatice, până în 1626: Țara Românească: 1601–1602; 1611; 1611–1616; 1620–1623; Moldova: 1616–1619; 1623–1626. V. Rezachevici (2012: 29).

[7] Alături de Iacob de Kastoria (jumătatea sec. al XV-lea – 1519), care îşi va sfârşi viața mucenicește, fiind ucis de turci în apropiere de Adrianupoli, putem aminti şi pe Nicolae de Ioannina (1510–1555). Înainte de a fi ucis de turci la Sofia, acesta a petrecut câțiva ani la curtea domnului Mircea Ciobanu, unde a servit ca ostaş în garda domnească (Γόνης 2001: 111). Pentru alte informații legate Sf. Ioan de Ioannina, v. Şt. Ciobanu, „Informations sur la Valachie au XVIe siecle dans une oeuvre hagiographique bulgare", *Balcania*, VII, 1944, 1, p. 123. De semnalat şi postarea de pe blogul protoprezviterului Dimitrie Athanasiou, Θησαυρός γνώσεων και ευσέβειας: https://fdathanasiou.wordpress.com/2014/05/17/ο-άγνωστος-νεομάρτυρας-νικόλαος-ο-εξ-ι/. Alte exemple de oameni ai Bisericii, în trecere sau stabiliți în țările române: Sfântul Nifon, Patriarhul Constantinopolului, chemat de Radu cel Mare la conducerea Mitropoliei Țării Românești, de asemenea, doi mitropoliți de Grevena, Ioasaf şi Sergios, „oaspeți statornici ai Țării Românești" (Pippidi 2001: 279; Popescu N.M., *Patriarhii Tarigradului prin țările românești în veacul XVI*, Bucureşti, 1916; Păun 2006: 309).

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Ghinea Tzukalas (Rezachevici 2012: 34), Ghețea din Nicopole, Iordache Ruset, Batişte Veveli, Panaiotache Morona, Draco Ruset, Stamate Hiotu, Ghiorma (Ionaşcu 1974: 219–220) etc.

Acest prim flux semnificativ al elementului etnic grec creează premisele a ceea ce va constitui un adevărat fenomen socio-politic şi cultural, care va influența istoria principatelor danubiene până la revoluția din 1821 şi chiar pe mai departe. Oameni politici, diplomați, literați, ierarhi, negustori caută, în această perioadă, în țările române un liman, un climat mai sigur şi mai propice dezvoltării proiectelor personale şi ambițiilor de ascensiune pe scara socio-politică (Păun 2006: 306–308). Un spațiu fără frontiere (Păun 2006: 304) ia ființă, prin crearea unor rețele sociale ale căror densitate şi complexitate nu au precedent în istoria relațiilor româno-elene.

MATEI AL MIRELOR

Între figurile cele mai notabile ale imigrației greceşti se numără şi Matei, Mitropolit *in partibus infidelium* al Mirelor Lichiei, în Asia Mică, şi egumen al Mănăstirii Dealu din Țara Românească.

Născut în localitatea Pogonianí din Epir în jurul anului 1550, Ματθαῖος ὁ Μυρέων sau Ματθαῖος μητροπολίτης Μυρέων (după cum semnează), a studiat la Constantinopol, fiind, apoi, numit protosinghel al Patriarhiei Ecumenice. Între 1596–1597 a fost trimis la Moscova, iar în 1599 la Lwow, unde a copiat şi împodobit cu miniaturi mai multe manuscrise, păstrate astăzi în biblioteci din întreaga lume. Din 1600 este numit arhimandrit al Marii Biserici din Constantinopol, iar din 1605, Mitropolit (onorific) al Mirelor Lichiei. Între 1606 şi 1607 s-a aflat la Iaşi, în Moldova şi apoi la Craiova. Cândva între 1607 şi 1609 s-a mutat la Mănăstirea Dealu, ctitoria lui Mihai Viteazul de lângă Târgovişte, unde este numit egumen de voievodul Radu Şerban şi unde a rămas până în 1624, anul morții sale.

Matei este una dintre figurile proeminente ale vremii sale, om de cultură, ierarh, artist caligraf[8], scriitor. A cunoscut şi a fost recunoscut de personalități marcante ale vremii sale. După stabilirea în Țara Românească, a redactat câteva scrieri semnificative pentru istoria şi filologia românească[9]. A fost cunoscut multă vreme mai ales pentru *Istoria* sa, sursă unică pentru evenimentele petrecute în Țara Românească în intervalul temporal 1602–1618. Această *Istorie* a cunoscut mai

[8] Copist prodigios, manuscrisele copiate de el sunt răspândite în tot Răsăritul ortodox: Sfântul Munte, Moscova, Ierusalim, Constantinopol.

[9] *Învățăturile* adresate lui Alexandru Iliaş constituie cea de-a doua inițiativă de cultivare a genului parenetic din țările române, după *Învățăturile lui Neagoe Basarab*. Cât priveşte *Istoria celor săvârşite în Ungrovlahia de la Şerban Voievod până la Gavril Voievod*, aceasta va fi reluată, apoi, de *Letopisețul Cantacuzinesc* şi de *Cronica Bălenilor*. Matei a fost, de asemenea, un autor prolific de canoane şi slujbe în cinstea sfinților: Sf. Parascheva cea Nouă de la Iaşi, Sf. Grigorie Decapolitul de la Bistrița olteană, Ierarhii Meletie Pigas, Gavriil Severos al Filadelfiei şi Maximos Margounios.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

multe variante (Mihăilă, Zamfirescu 1969: 229–232; Vincent 1998: 306–308; Mazilu 1998: 142). O primă versiune a fost redactată de autor în perioada în care Matei se retrăsese din fața armatei lui Gabriel Báthory la Mănăstirea Bistrița din Oltenia. La îndemnul egumenului mănăstirii, Teofil, va scrie o slujbă a Sfântului Grigorie Decapolitul (ale cărui moaşte erau păstrate în ctitoria boierilor Craioveşti), la începutul căreia va adăuga informații referitoare la venirea sa în Țara Românească, descriind împrejurările care l-au determinat să se refugieze şi dezastrele provocate de oastea principelui Ardealului. Această primă redacție a *Istoriei* se păstrează într-un manuscris incomplet din Biblioteca Națională din Viena (Suppl. gr. 90, f. 5–28), fiind editată şi tradusă de N. Iorga la sfârşitul secolului al XIX-lea (Iorga 1898: 45–51). Ea va fi continuată în vremea succesorului lui Radu Şerban, Radu Mihnea, domn cărturar şi poliglot, de orientare filoelenă, crescut în mediul athonit de călugării de la Mănăstirea Iviron. Având, probabil, intenția de a istorisi împrejurările în care urcase pe tron noul domn, Matei se hotărăşte să amintească şi evenimentele petrecute în vremea predecesorilor acestuia. Această istorie, purtând titlul *Διήγησις σύντομος περὶ τὲ τοῦ Σερμπάνου Βοεβόδα του καὶ Ράδουλου πάρ΄ ἐλπίδα τῆς ἡγεμονίας ἐκπεσόντος, καὶ Ράδουλου Βοεβόδα, υἱοῦ Μίχνα Βοεβόδα ἐν τῇ Οὐγγροβλαχίᾳ εἰσελθόντος*[10] *(Povestire pe scurt despre neaşteptata cădere din domnie a lui Şerban Vodă, zis şi Radu, şi despre venirea în Țara Românească a lui Radu Voievod, fiul lui Mihnea Voievod)* nu este decât o amplificare a evenimentelor prezentate în prefața la Slujba Sfântului Grigorie Decapolitul. *Istoria* beneficiază şi de o scurtă introducere şi de o „anexă", în care autorul adresează domnului câteva sfaturi versificate (patruzeci la număr) fără virtuți literare deosebite. Aceste versuri vor fi reconvertite, în vremea domnului Alexandru Iliaş, nepot al lui Alexandru Lăpuşneanu şi domn al Țării Româneşti (1616–1618) şi al Moldovei (1620–1621 şi 1631–1633), într-o adevărat discurs parenetic adresat domnitorului.

După detronarea lui Alexandru Iliaş şi înscăunarea succesorului său, Gavril Movilă, *Sfaturile*, al căror titlu este *Ἐδῶ γράφομεν τίνας παῤῥανγγελίας ὅπου ἐνουθετήσαμεν τὸν ἐκλαμπρότατον αὐθέντην Ἰωάννην Ἀλλέξανδρον βοεβόδα, ὅταν ἦτον εἰς τὸ σκαμνί τοῦ* (*Aici scriem oarece sfaturi pe care le-am dat prealuminatului domn Ioan Alexandru Voevod, pe când se afla în scaunul său*) vor fi anexate *Istoriei celor săvârşite în Ungro-Vlahia, începând de la Şerban Voievod, până la Gavril Voievod*)[11]. Datate şi localizate de autor, care îşi încheie poemul moralizator astfel: „Fii sănătos, 7126, în Târgovişte, în luna lui Februarie 27. Al Măriei tale întru toate rugător, Matei al Mirelor", *Sfaturile* au fost publicate

[10] Publicată în Iorga 1899: 7–25. Iorga a folosit o reproducere după manuscrisul 502 din Biblioteca Metocului Sfântului Mormânt la Constantinopol, trimisă Academiei Române de către istoricul grec Manuil Ghedeon (Μανουήλ Γεδεών). Se pare că *Povestirea* se mai păstrează într-un manuscris de la Athos, *Koutloumousiou 250* (v. Rousso 1939: 162, n. 3).

[11] Versificată şi amplificată, această ultimă variantă a *Istoriei* redactate în vremea lui Radu Şerban acoperă perioada 1602–1618.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

înainte de 1667, dată la care apărea pentru prima oară la Veneția poemul lui Antim Diacrusis (Rousso 1939: 166), intitulat *Διήγησης τοῦ δεινοῦ πολέμου τοῦ ἐν τῇ νήσῳ Κρήτῃ γενομένου* (*Povestire despre îngrozitorul război ce a avut loc în insula Creta*), în cuprinsul căruia sunt plagiați copios Stavrinos şi Matei al Mirelor (Rousso 1939: 131–137).

LIMBA GREACĂ DIN PRINCIPATELE ROMÂNE

Fenomenul social al stabilirii unui număr semnificativ de nativi greci în țările române, începând cu primele decenii ale secolului al XVII-lea, a produs un tip special de literatură. Numită şi „parler neogrec de Valachie" (Gáldi 1939) sau „limba greacă din Principatele Române" (Brad-Chisacof 2012: 87), această varietate a dat atât texte româneşti cu schimbări de cod greceşti (cele mai numeroase), cât şi texte greceşti cu schimbări de cod româneşti. Primul cercetător care a semnalat existența unei varietăți a limbii greceşti a fost N. Iorga (Iorga 1924: 30). Iorga nu face însă distincția dintre documentele emanate de cancelariile domneşti sau redactate de oficiali români, care întrebuințau limba greacă drept *lingua franca* şi textele redactate de greci nativi, vorbitori de limbă română.

Societatea românească este caracterizată, în perioada prefanariotă şi fanariotă, de un multiculturalism şi multilingvism funcțional. Pe lângă limba română, se mai foloseau greaca, turca, slavona şi, începând cu secolul al XVIII-lea, şi franceza. Între aceste limbi, greaca a deținut vreme îndelungată un statut privilegiat. După afirmația lui Iosif Moesiodax, limba greacă era în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „limba pe care o folosim azi şi cu ajutorul căreia, la timpul potrivit, unii se vor exprima în public, alții vor da sentințe la tribunal, alții îşi vor exprima nevoile şi ideile în fața concetățenilor" (Kitromilides 2000: 157–158, citat în Chisacof 2012: 39).

Schimbările induse în urma contactului lingvistic dintre greacă şi română sunt, după termenul utilizat în bibliografia anglo-saxonă de specialitate, *system-preserving*. Există un număr mare de schimbări de cod, dar un număr foarte limitat de împrumuturi. În schimb, numărul de împrumuturi din greacă în română este incomparabil mai mare. Contactul intens dintre cele două limbi pe o perioadă de timp semnificativă precum şi prestigiul limbii greceşti, au avut drept rezultat un transfer intens de la greacă la română şi unul modest de la română la greacă. Acest aspect poate părea curios, dacă ne gândim la faptul că românii reprezentau grupul dominant, în care grecii încercau să se integreze. Funcția desemnată celor două limbi pe parcursul întregii perioade prefanariote şi fanariote era însă invers proporțională raportului numeric al reprezentanților celor două comunități socio-culturale. Limba română a epocii „abia îndrăznea să concureze cu slavona

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

cancelariilor şi a slujbelor religioase" (Iorga 1924: 137). În aceste condiţii greaca a avut toate şansele să se impună ca „limba savantă a clasei dominante" (Iorga 1924: 137) şi să-şi păstreze acest statut până spre mijlocul secolul al XIX-lea.

IMPLICAŢIILE SOCIO-CULTURALE ALE FENOMENULUI SCHIMBĂRII DE COD

În ce priveşte motivul utilizării schimbărilor de cod, fără îndoială, aceste cuvinte nu au fost adaptate exclusiv din necesitatea de extindere a funcţiei referenţiale a limbii. Este relevant faptul că Matei foloseşte dublete lexicale în structuri de multe ori identice: „τὸν στέφανόν σου ἔχασες καὶ τὴν χρυσὴν κορῶνα"[12] (2440). În plus, schimbările de cod apar la Matei exclusiv în texte care au destinatar român sau care au ca referent spaţiul socio-politic şi cultural românesc. Astfel, în *Plângerea Constantinopolului* nu întâlnim nici măcar o schimbare de cod cu româna. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru celelalte texte ale lui Matei: versiunile mai vechi ale *Istoriei*, slujbele sau canoanele. Acest aspect lămureşte întrucâtva opţiunea autorului de a utiliza schimbări de cod în cele două texte pe care le examinăm aici. Însă, înainte de face precizări suplimentare asupra acestui aspect, considerăm util să aruncăm o scurtă privire asupra problematicii motivaţiei utilizării schimbărilor de cod intrasentenţiale. F. Grosjean rezumă rezultatele cercetărilor întreprinse în această direcţie. Prin urmare, cele mai importante şi mai frecvente motivaţii pentru utilizarea schimbărilor de cod sunt „filling of lexical gaps, triggering, specifying the receiver of the message, modifying the message, showing personal involvement, emphasizing group identity, communicating a certain mood, excluding somebody, changing the role of the speaker, quoting another speaker" (Grosjean 1982: 152, în Backus 1992: 4).

Dintre motivele enumerate de Grosjean, patru sunt aplicabile în cazul scrierilor lui Matei. Este vorba, în primul rând, de acoperirea realităţilor lexicale specifice mediului socio-politic şi cultural românesc, pentru care greaca epocii nu oferă o soluţie rezonabilă, precum *λέζα* şi *λέζια τζέρει*: „Ύστερον θέλουν χαλασθή η κρίσες που να κάμης/εάν την **λέζια τζέρει** θέλης να παραδράμης·/όμως καν με την **λέζα** αυτήν, καν τε και με τον **νόμον**,/κρίνε πάντα το δίκαιον εἰς τοῦ θεού του δρόμον"[13]. Faptul că autorul foloseşte în aceeaşi secvenţă o schimbare de cod cu româna şi corespodentul grecesc confirmă teza conform căreia „(…) lexical gaps, in the broad

[12] „Cununa pe care ai pierdut-o şi coroana de aur". În opinia lui Babiniotis substantivul *κορώνα* este cuvânt remigrant, împrumutat de latină din greaca veche, Μπαμπινιώτη 2002, s.v. *κορώνα*.

[13] „Mai târziu vor fi stricate judecăţile pe care le faci/Dacă de legea ţării nu ţii seamă/Însă, fie cu legea aceasta, fie cu cea a împărăţiei/Judecă întotdeauna cu dreptate, pe calea lui Dumnezeu", *Istoria*, stihurile 1423–26.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

definition (…) do not have to be words for unknown concepts; they can also be words that the bilingual speaker hears more frequently in code *A*, rather than in code *B*" (Backus 1992: 5).

Pe de altă parte, adresându-se unor personaje influente din ţara sa de adopţie, Matei încerca, desigur, să-şi atragă bunăvoinţa destinatarilor scrierii sale. Alternarea celor două limbi este, prin urmare, şi o strategie textuală prin care autorul desemnează destinatarul, demonstrând implicare personală în realităţile momentului. Matei era un bun cunoscător al limbii române, pe care o vorbea, probabil cu uşurinţă, de vreme ce era convocat în diverse procese judecate de domn în divan. O dovedeşte, de altfel, documentul scris de el în română, în 28 aprilie 1623 (Simonescu 1966: 85). În acest sens, schimbările de cod cu româna din textele sale sunt şi o demonstraţie de virtuozitate.

Fiind printre primii autori în textele cărora poate fi decelat fenomenul alternării celor două coduri lingvistice (româna şi greaca), iniţiativa lui Matei poate fi socotită premergătoare. Unele dintre schimbările de cod cu româna utilizate de el sunt semnalate de Iorga în documentele redactate la sfârşitul secolului anterior, altele se datorează exclusiv autorului nostru. Matei s-a numărat, aşadar, printre creatorii unei „mode" culturale, specifice spaţiului socio-politic românesc.

SCHIMBĂRI DE COD CU ROMÂNA ÎN TEXTELE LUI MATEI AL MIRELOR. CORPUS LEXICAL

Substantive comune:

Românisme şi slavonisme:

βοηβόνδα (355 titlu), **βοεβόδας** (827, 1156 titlu, 1324 titlu), **βόδας** (1074)[14] < „voievod, vodă".
βόρνικος (821, 943, 2789), **βόρνικον** (1249) < „vornic".
γραδῖνα (803, 1298) < „grădină".
ζολνήρους (καβαλλάριους) (292) < „jolniri".
ζουπούνουλε (442) < „jupânule".
(τοὺς) **καλαράσηδαις** (987) < „călăraşi".
καμαράσιον (394) < „cămăraş".
(τὴν) κούρτην (424, 1384) < „curtea" (Ac., sg., fem.).
(τὴν) **λέζια τζέρεη** (1418, 1424) < „legea ţării" (Ac., sg., fem).
(τὴν) **λέζα** (1425) < „legea" (Ac., sg., fem.).
Μπάνος < „ban", şi **μέγας μπάνος** (150, 455, 2790).
(τα) **μπουκάτια** (429) < „bucate".
(τὸν) **Μολδόβιον** < „moldovean" (492).

[14] Am indicat, de fiecare dată, între paranteze, numărul stihului în care se regăseşte ocurenţa citată.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

ναβάλα şi **ναβάλαν** < „năvală” (187, 788, 901).
Ὄτζηνα (1573) < „obcina”[15].
παχάρνικος (862) < „paharnic”.
Ποστέλνικος (2789) < „postelnic”.
(μέγαν) **σλουζιάρης** (303) < „(mare) sluger”.
σφάτον (116) < „sfat”[16].
σπαθάριν μέγαν (1263) < „(mare) spătar”.
(μεγάλον) **στόλνικον** (392) < „(mare) stolnic”.
τάπμαρον (852) < „tabără”.
ταμπαρωμένη (fem., sg.) (687, 852) < „stabilit într-un campament”.
(τους) **ταραμπάνους** (206) şi **ταραμπάνηδες καβαλλαροί** (294) < „darabani (dorobanţi)”.
Τζάρα(ν) (92, 253, 271, 277, 387, 398, 573, 591, 773, 803, 842, 985, 1211, 1520) < „Ţara”.
τζοκόντνητζες (1526, 1544) < „ciocoi”.
χάτμανον (1260) < „hatman”.

Cuvinte de origine (neo)latină:

Δόμνα (642 titlu, 661, 669, 683, 755, 1077, 1961) < „Doamna”.
καβαλλαροί (294), **καβαλλάριους** (Ac., pl., masc.) < „călăreţ”.
καπετάνος[17] (1140) < „căpitan”.
καστέλλι (892, 897) < „castel”.
κορώνα (1948, 2312, 2440) < „coroană”.
μαντάτον (845, 1255) < „mandat”.
παλάτι (1632, 1885, 2005 titlu, 2024, 2044, 2140) < „palat”.
σαγίτα (2089) < „săgeată”.
φαμελία[18] (1003, 1037, 1048,1072,1084, 2036, 2104) < „familia”.

Cuvinte de origine turcească:

αβάνης (456, 1124, 1312) < „avan”.
βεζίρης (777) < „vizir”.
(τοὺς) **Γιανιτζαρέους** (1192, 1522) < „ieniceri”.
καπητζήδαις (1191) < „capugii”.
κουρουζήδαις (1192) < „curugii”.
μαζίλης (757) < „mazil”.

[15] Apare şi în dicţionarul lui Scarlat Vizantios.
[16] Scris greşit *έφάτον.*
[17] În gr. actuală doar în onomastică; altfel, καπετάνιος (v. infra nota 25.)
[18] *Φαμίλια* este utilizat şi astăzi, mai ales în Grecia insulară.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

μπουζδουγάνι (1172) < „buzdugan”.
ντιβάνι (1171, 1247, 1253) < „divan”.
ὀλάκης (782) < „olac”.
πασιᾶς (753, 906, 907, 909, 948,1096) < „paşă”.
σερδάροι (705) < „serdari”.
σκαμνιτζαούσιν (782).
(τοὺς) **χαρατζαρέους** (1521) < „hărăcer” (Ac., pl., masc.).
χαράτζιον (96, 1546), **συχνοχάρατζα** (1540), **χαράτζι** (1546) < „haraci”.

Substantive proprii:

Γιοβάσκον (1249) < „Iovaşcu”.
Δρύστορον (1293) < „Dârstor (Silistra)”.
Ερδελίων (107), **(τοῦ) Ἐρδέλη**, (G., sg., masc.), (την) **Ερδελία(ν)** (160, 274, 290, 384, 501, 1539) < „Ardeal”.
Ἱερεμίου (642 titlu, 661, 715) şi **Ἱερεμίαν** (770) < „Ieremia”.
Κατηρτζήν (1177) < „Catargiu”.
Κραγέβας (G., sg., fem.) (4) < „Craiova”.
Κρίστας (821, 861, 943, 949, 954) < „Cristea”.
Κωνσταντῖν (530) < „Constantin”.
Λεχία (548) < „Lehia (Polonia)”
Λούπουλος (862, 869, 936 titlu, 957, 962, 985, 1013, 1034, 1042, 1098 titlu, 1099, 1131, 1179, 1261, 1285, 1300) < „Lupul”.
Μίχνα (Βόδα) (266) < „Mihnea”.
(τοὺς) **Μιχναλίδας** (449) < „Mihneşti”.
(Γαβριήλ) **Μογγίλα** (1156 titlu).
Μολδόβα (531) şi **Μολδοβία(ν)** (518, 520, 531, 655) < „Moldova”.
Μπογδανία (286) < „Bogdania (Moldova)”.
Μπόγδανον (692) < „Bogdan”.
Μπουσδουγάνης (1123, 1311) < „Buzdugan”.
(τὸ) **Μπραίλαβον** (652) şi **Μπραίλαν** (1073) < „Brăila”.
Μπρασοβίου (307) < „Braşov”.
Νίκας (829) < „Nica”.
Παρκάνος (391) < „Bârcan”.
Πετράσκον (1250) < „Pătraşcu”.
(τὴν) **Πόρταν** (457) < „Poarta”.
Πρέδας (150) < „Preda”.
Ράδουλ (305, 372, 393, 405, 461, 487, 761, 1074), (τὸν) **Ράδουλα** (447), **Ράδουλος** (79, 270, 361, 515, 679), (τὸν) **Ράδουλον** (527, 665) < „Radul”.
Ράσκοβον (919) < „Raskovo”.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Ρῶσσοι (293, 297, 379, 861) < „Roşii[19]".
Σερμπάνος (79, 87, 115, 131, 149, 164, 168, 169, 177, 186, 205, 241, 285, 315, 355, 398, 476, 520) < „Şerban".
(τὸ) **Σιμπίνι** (337, 353) < „Sibiu".
Στύντζον (303) < „Stanciu".
Τριγοβύστῳ (D., sg., neutru)**, Τριγόβιστον** (205 titlu, 226, 356, 374, 1239) < „Târgovişte".

OBSERVAȚII ŞI EXPLICAȚII

Schimbările de cod cu româna din *Istoria* şi *Sfaturile* lui Matei al Mirelor către Alexandru Iliaş privesc exclusiv substantivele. Această parte de vorbire ocupă, de altfel, primul loc într-o ierarhie a cuvintelor celor mai uşor de împrumutat dintr-o limbă în alta.

Matei a păstrat, în toate situațiile, genul substantivului aşa cum l-a găsit în română. Această adaptare morfologică organică va fi remarcată şi în cazul schimbărilor de cod din textele greceşti din secolele XVIII şi XIX (Brad Chisacof 2012: 105).

Sub aspect fonetic, remarcăm monoftongarea diftongilor, în transferul de la română la greacă, fenomen perfect explicabil prin aceea că în greacă aceşti diftongi nu există:

/ea/ este monoftongat la /i/: *κούρτην*
/a/ ca în cazul substantivului *λέζα*
/ia/: *λεζιατζέρεη*
/e/: *Ἐρδέλη*.
/oa/ la /o/: *Δόμναν*
/ō/: *κορώνα*.

În cazul consoanelor, observăm următoarele echivalări:

/b/ scris μπ: *Μπάνος*
/d/ echivalat prin δ, ca în *Δόμναν* şi prin τ: *στράτα*
/č/ şi /ğ/ sunt echivalate prin ζ ca în: *λέζα*, *λεζιατζέρεη* şi prin τζ, ca în *Ὄτζηνα* şi *τζοκόντνιτζες*
/ț/ este echivalat prin τζ, ca în: *λεζιατζέρεη*, *Τζάραν*.

Echivalențele fonetice în transferul de la română la greacă au drept rezultat, în cele mai multe dintre cazuri, alterarea formei inițiale a cuvântului. Opțiunea aleasă de fiecare autor în parte în transliterarea multor cuvinte este pur aleatorie.

[19] Corp de trupă de călăreți sau de pedestraşi în vechea armată a Țării Româneşti, compus din boieri de țară (cu uniformă de culoare roşie), DLR, s.v. *roşu*.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Acolo unde un autor redă *i*-ul românesc prin *υ*, un altul va prefera pe *ι*, considerat, poate, mai apropiat de semnul lingvistic pe care-l redă. Stavrinos redă numele oraşului Târgovişte prin *Τιργόβιστον*[20], în vreme ce Matei îl transliterează prin *Τριγοβύστῳ* şi *Τριγόβιστον*. Nu este vorba despre o inconsecvenţă de la autor la autor. Unul şi acelaşi autor utilizează mai multe variante de transliterare. De altfel, redarea numelor româneşti necesită o discuţie în sine, greaca fiind o limbă care preferă adaptarea substantivelor proprii la sistemul fonologic propriu.

Repartiţia în text a românismelor este următoarea: majoritatea substantivelor înregistrează o singură ocurenţă, însă există şi cuvinte pentru care autorul manifestă o anumită preferinţă: *κούρτην*, *μπάνος*, *τζοκόντνιτζες* etc. Ocurenţele încadrate în lista românismelor includ, pe lângă cuvinte moştenite din latină şi cuvinte formate pe teren românesc, şi slavisme şi slavonisme. Unele dintre acestea erau deja o prezenţă familiară vorbitorilor nativi ai limbii române, altele erau împrumuturi de dată mai recentă. Substantivele *obcină*, *postelnic*, *stolnic*, *voievod* (şi *vodă*), *vornic* sunt atestate în documente slavo-române (Stanciu Istrate 2017: 44–52), *grădină*, *sfat* şi *tabără* apar în scrieri româneşti vechi (Stanciu Istrate 2017: 52–100), în vreme ce *hatman* se datorează contactului lingvistic cu slavii nordici.

Trebuie adusă în discuţie şi problema slavismelor cu circulaţie internaţională, cum ar fi, de pildă, substantivul *κράλης*, pe care nu-l putem socoti schimbare de cod cu româna, deoarece era cunoscut şi grecilor[21], făcând parte, probabil, dintr-un fond lexical cu circulaţie balcanică. De altfel, nici forma sub care el apare în text nu ne încurajează să socotim că autorul l-a preluat din limba română, fiindcă termenul autohton nu prezintă în temă consoana *-l*.

În ceea ce priveşte repartiţia în text a latinismelor, *Δόμνα*, *παλάτι* şi *φαμελία* înregistrează mai multe ocurenţe, ceea ce ne îndreptăţeşte să credem că erau familiare autorului. De altfel, circulaţia lor în greaca epocii (sfârşitul sec. al XVI – începutul sec. al XVII-lea), poate fi probată prin cercetarea altor surse. *Palati* poate fi regăsit în Pseudo-Dorotei al Monemvasiei: „εἶχε εἰς τὸ παλάτι του ἕναν νέον θαυμάσιον, Ζῶτον ὀνόματι”[22] (citat în Falangas 2004: 390). Un secol mai târziu, în 1768, ieromonahul Chiril va utiliza şi el acest substantiv în *Descrierea Rusiei*[23]. *Palati*, este considerat de dicţionarul Triandafilidis, medieval, provenit din cuvântul *palation*, utilizat în epoca elenistică, împrumutat, la rândul său, din latinescul *palatium*. Kriaras îl consideră o formă târzie provenită din *palation*, fără să precizeze că este vorba, în fond, de un împrumut din latină.

Domna este înregistrat de dicţionarul lui Kriaras, care-i citează şi pe Stephanus şi Sophocles, menţionând că este vorba despre un împrumut din română şi exemplificând printr-un context din *Istoria* lui Matei al Mirelor[24]. În secolele următoare

[20] Stavrinos, stihul 351, în Legrand 1881.
[21] Kriaras, s.v. *κράλης*.
[22] „Avea în palatul său un tânăr extraordinar, pe nume Zotos”.
[23] Κυρίλλου ιερομονάχου Μωραίτου Ἁγιορείτου Λαυριώτου, *Ρωσσίας περιγραφή*, în Legrand (1881: 166–183).
[24] Stihul 1961.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

această ocurență poate fi întâlnită frecvent în literatura neogreacă din principate[25]. Scriind cumnatei sale, Victoria Scarlatachi Rosetti, Ana, soția domnului Moldovei, Mihai Racoviță, își încheie scrisoarea semnând „της σης ευγενείας ευνουστάτη κουμνάτα, Άννα Δόμνα". Scrisoarea, datată 10 aprilie 1709, înregistrează şi alte schimbări de cod cu româna (Russo 1911: 8–11).

Sub aspectul sferelor semantice, materialul lexical românesc înregistrat în *Istoria* şi *Sfaturile* lui Matei al Mirelor se organizează în câteva câmpuri terminologice. În sfera administrativă şi juridico-administrativă se înscriu termeni precum *Βόρνικος*, *Μπάνος*, *Ποστέλνικος*, *Ὄτζηνα*, *Τζάραν*. *Γιανιτζαρέους*, *Δόμναν*, *τζοκόντνιτζες*, *χαρατζαρέους* se referă la ierarhia socio-politică locală, dar şi la situația politico-administrativă impusă de situația în care se afla Țara Românească în acea vreme.

Trebuie menționată şi opțiunea autorului de a utiliza schimbări de cod cu româna în cazul unor cuvinte al căror corespondent putea fi găsit fără probleme în greaca epocii. Este cazul unor cuvinte precum *πορταροί*, *πασιᾶς* sau *μαζίλης*, *καπετάνος*[26], mai apropiați fonetic de limba de referință decât corespondenții greceşti: *πορτάρης*, *μπασιάς*, *μαζούλης*.

În ceea ce priveşte turcismele, nu am luat în considerare decât acele cuvinte care nu se regăseau în greaca contemporană autorului sau care apar la Matei cu o formă diferită de cea sub care circulau în greaca epocii. Am lăsat deoparte cuvinte precum: *αγάν* (1191), *κατήδαις* (1305), *μερτίκι* (1161), *μουφτής* (1165), *μπαράτι* (1096), *ολάκης* (782), *ορδινία* (1258), *σερδάρης*, *σεφέρι* (664, 686, 848, 1265), *σουλτάνος* (763), *τζαούσις* (1096), *σαντζάκι* (782, 1175).

În ceea ce priveşte cuvântul *(τους) ταραμπάνους*, explicarea lui prin *taraban* nu este corectă. *Taraban* este explicat în DLR astfel: „(Învechit; atestat prima dată la 1615) Funcționar fiscal domnesc, probabil perceptor al unui impozit impus tarabagiilor". Sensul oferit în DLR nu pare să se potrivească în contextul *Istoriei* lui Matei. De altfel, chiar autorul foloseşte acest cuvânt într-o combinație care ajută la dezambiguizarea sensului: *ταραμπάνηδες καβαλλαροί*. Prin urmare, nu este vorba despre *tarabani*, nici despre o funcție înaltă (aşa cum sugerează Vincent[27]) ci despre *darabani*, adică despre *dorobanți*[28]. Forma înregistrată de Matei corespunde celorlalte mărturii păstrate în monumente de limbă din secolele al XVI – al XVII-lea.

[25] Ocurență citată şi de Brad Chisacof (2012: 108) într-o listă a neolatinismelor pe care le înregistrează greaca din Principate.

[26] Forma utilizată astăzi în Grecia continentală este *καπετάνιος*. Pentru evul mediu, Kriaras înregistrează şi alte forme, printre care şi *καπετάνος*: *καπεταναίος*, *καπετάνης*, *καπιτάνεος*, *καπιτάνης*, *καπιτάνιος*, *καπιτάνος*. Diversitatea formelor se datorează, parțial, şi varietăților formale a etimonului. Cf. Kahane-Tietze (1958: 143–144), citat de Kriaras, s.v. *καπετάνιος*, la baza cuvântului grecesc ar sta termenul din dialectul venețian *capetanio* (cu variantele *capetano*, *capitanio*, *capitan*).

[27] Vincent (1998: 329).

[28] *Dorobanț* = (învechit) soldat însărcinat cu menținerea ordinii şi a siguranței publice; p. ext. jandarm (cu atribuții speciale), DLR, s.v. *dorobanț*.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Forma *Γιανιτζαρέους* (Ac., pl.) diferă de varianta grecească a acestui turcism. *γιανίτσαρος* sau *γενίτσαρος*[29]. În *Cronica anonimă* editată de G. Zoras avem două forme concurente: *γιανιτζάρος* (45, 42, 80, 751, 758) şi *γιανιτζάραγας* (41)[30]. Această operă istorică[31], ce relatează evenimentele din timpul domniei sultanilor Baiazid II (1481–1512) şi Selim I (1512–1520), uzurpatorul şi succesorul lui Baiazid, a fost redactată, în mod evident, post 1512. Editorul codicelui, G. Zoras, plasează redactarea istoriei în secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că faptele de limbă sunt contemporane cu cele examinate de noi în acest articol.

În opinia noastră, ocurența din *Istoria* lui Matei este prima atestare a substantivului *hărăcer*[32]. Matei nu foloseşte termenul grecesc, *χαρατζίδες*, fiindcă haraciul (*χαράτσι*) a avut o altă accepție în spațiul grecesc, aceea de „taxă plătită pe cap de locuitor, impusă în primii ani ai stăpânirii islamiste, reprezentând despăgubirea pentru concesionarea dreptului de a trăi şi de a se închina Dumnezeului său (creştin)”[33].

CONCLUZII

La data la care Matei al Mirelor îşi scria *Istoria* şi *Sfaturile*, prezența elementului alogen grec în Țara Românească şi Moldova marca deja o tendință pronunțat ascendentă, tendință favorizată, desigur, de natura politico-economică a relațiilor sociale bilaterale.

Alternarea limbii româneşti cu greaca sau a limbii greceşti cu româna, în textele redactate în această perioadă în principatele române, a dus la apariția unor structuri hibride, printre care se remarcă un număr apreciabil de schimbări de cod recurente. Unele dintre acestea au fost menționate, altele aşteaptă să fie semnalate. Cele mai multe dintre ele se datorează specificității semantice a termenilor utilizați.

În articolul de față, am avut în vedere doar fenomenul inserării cuvintelor româneşti în structuri specifice limbii greceşti, şi mai precis, doar cazurile de schimbare de cod din *Istoria celor săvârşite în Ungrovlahia, începând de la Şerban Voievod până la Gavril Voievod* şi *Sfaturile către Alexandru Iliaş* ale mitropolitului Matei al Mirelor. Unele dintre aceste fenomene lingvistice sunt motivate conjunctural, altele nu se pot explica decât prin încercarea autorului de a capta atenția sau bunăvoința cititorilor. Opțiunea lui Matei de a utiliza cuvinte româneşti în texte redactate în limba greacă se explică în primul rând prin bilingvismul autorului.

[29] V. Κριαράς, s.v. *γενίτσαρος*.

[30] V. Ζωράς 1953. Cifrele indicate de noi între paranteze trimit la numărul rândului. Textul este numerotat marginal de către editor, ceea ce face identificarea ocurențelor foarte facilă.

[31] Conform editorului, această cronică avut drept sursă principală *Istoria* lui Laonicos Halcocondilis.

[32] „Haraccíu, funcționar însărcinat cu strângerea haraciului”, DLR, s.v. *haracciu*.

[33] *ΛΚΝ*, s.v. *χαράτσι*.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

BIBLIOGRAFIE

Surse

Mareş, Al. (coordonator), 2016, *Crestomaţia limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), Bucureşti: Editura Academiei Române.

Hurmuzaki, Eudoxiu de, 1911, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV, partea I, Bucureşti.

Hurmuzachi, Eudoxiu de, 1915, *Documente privitoare la istoria românilor. Documente greceşti*, vol. XIV, Bucureşti.

Iorga, Nicolae, 1898, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Întâiul memoriu", Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice, seria II, vol. XX, Bucureşti, p. 45–48 (text grec), 48–51 (trad. rom.).

Iorga, Nicolae, 1899, „Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu", Analele Academiei Române, seria II, tom XXI, MSI, Bucureşti, 7–17 (text gr.), 17–25 (trad. rom.).

Legrand, E., 1881, *Bibliothèque grecque vulgaire*, vol. II, Paris, 166–183; 231–277.

Mihăilă, G., Zamfirescu, Dan (coordonatori), 1969, *Literatura română veche (1402–1647)*, vol. II, Bucureşti: Editura Tineretului.

Ms. BAR 974, f. 262^{r}–262^{v}.

Russo, D., 1911, *Din corespondenţa Doamnei Ana Racoviţă*, Bucureşti, 8–11.

Ζωρά, Γεωργίου Θ., 1953, „Ἡ βασιλεία τῶν Τούρκων σουλτάνων Βαγιαζήτ Β' καί Σελήμ Α'", Ἑπετηρίς τής Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών, vol. ΚΓ', 415–444.

Dicţionare

Βυζάντιος, Σκαρλάτος, 1835, *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου, μεθηρμηνευμένης εις το αρχαίον ελληνικόν και το γαλλικόν*, Atena.

Κριαράς, Εμμανουήλ, 1969–2012, *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100–1669*, Tesalonic.

Meursius, 1614, *Glossarium graecobarbarum*, Lugduni Batavorum [Leyden]: Luis Elzevier.

Μπαμπινιώτη, Γ., 2002, *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, ediţia a II-a, Atena: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

Sophocles, E.A., 1914, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Harvard University Press.

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής (ΛΚΝ), 1998, Tesalonic: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ιδρύμα Μανόλη Τριανδαφυλλίδη].

Studii

Alvanoudi, Angeliki, 2017, „Language contact, borrowing and code switchig. A case study of Australian Greek", *Journal of Greek Linguistics*, 1–42.

Backus, Ad, 1992, *Patterns of Language Mixing. A study in Turkish-Dutch Bilingualism*, Wiesbaden: Otto Harrasowitz.

Backus, Ad, 2001, „The role of semantic specificity in insertional code-switching: Evidence from Dutch Turkish", în R. Jacobson (ed.), *Code-switching worldwide II*, Berlin: Mouton de Gruyter, 125–154.

Bouchard, Jacques, 2014, „Perception des Phanariotes avant et après Zallony", *Cahiers balkaniques* 42, 2–14.

Brad Chisacof, Lia, 2012, *Româna în secolul fanariot*, Cluj Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă.

Coman, Marian, 2013, *Putere şi teritoriu. Ţara Românească în secolele XIV–XVI*, Iaşi: Polirom.

Cummins, Jim, 1993, „Bilingualism and Second Language Learning", *Annual Review of Applied Linguistics*, 13, 51–70, Cambridge University Press.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Φάλαγκας, Ανδρόνικος, 2004, „Μορφές Ηπειρωτών στις Ρουμανικές χώρες κατά τον ύστερο βαλκανικό μεσαίωνα", *Δωδώνη*, Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, vol.33, Ιωάννινα, 383–448.

Gáldi, Ladislas, 1939, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta.

Georgescu, Valentin Al., 1980, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti: Editura Academiei R.S.R.

Γκλαβίνας, Α., 1974, „Ο εκ Καστορίας Νεομάρτυς Ιάκωβος", *Μακεδονικά* 14, Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σποδών, 40–49.

Γόνη, Δημητρίου, 2001, *Ιστορία των Ορθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Αθήνα: Αρμός, p. 111.

Греку, В., 1906, „К вопросу о ьиографии и историческом труде Лаоника Халкокондила", *Византийский Временник*, tom XIII, p. 198 – 210.

Grosjean, F., 1982, *Life with Two Languages: An Introduction to Bilingualism*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Gumperz, John J., Hernandez, Edward, 1969, „Cognitive aspects of bilingual communication", *Working Paper 28*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California.

Gumperz, John J., 1970, „Verbal strategies in multilingual communication", *Working Paper 36*, Berkeley: Language Behavior Research Laboratory, University of California. Republicat în J. Alatis (coordonator), 1970, *Report of the twenty-first Annual Round-Table Meeting on Linguistics and Language Studies* (Monograph series on Languages and Linguistics, 23), 129–147, Washington, DC: Georgetown University School on Languages and Linguistics. De asemenea în Abrahams, R. şi Troike, R. (coordonatori), 1971, *Language, Culture, and Education*, Prentice-Hall, Inc.

Gumperz, John J., 1982, *Discourse strategies*, Cambridge University Press.

Ionaşcu, Ion, 1974, „Le degré de l'influence des Grecs des Principautés Roumaines dans la vie politique de ces pays", în *Symposium. L'époque phanariote*, 21–25 Octobre 1970, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies.

Iorga, N., 1924, „Le grec dans les Pays Roumains", în Analele Academiei Române, Buletin de la Section historique, XI, Bucureşti, p. 136–141.

Jacobson R., *Social Implications of Intra-Sentential Code-Switching*. Paper presented at the annual meeting of South Central Modern Language Association (Dallas, Texas, October 29, 1976), articol consultat online la adresa http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136587.pdf. Retipărire: Jon Amastae, Lucia Elías-Olivares (coord.), 1977, *Spanish in the United States*, 182–208.

Kitromilides, P., 2000, *Iosif Moesiodax. Repere ale gândirii balcanice din secolul al XVIII-lea*, Bucureşti.

Mazilu, Dan Horia, 1998, *Recitind literatura română veche*, Partea a II-a: Genurile literare, Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti.

Myers-Scotton, Carol, 2006, *Multiple Voices. An Introduction to Bilingualism*, Blackwell Publishing.

Olar Ovidiu Victor, 2014, „La răscruce de vânturi. Luca al Buzăului, Matei al Mirelor şi Anastasie Crimca", în *Dragormirna şi ctitorii ei*, Sfânta Mănăstire Dragomirna.

Olar Ovidiu Victor, 2010, „Luca al Buzăului şi Matei al Mirelor. Note de lectură", în *Studii Bizantine*, nr. 1, p. 25–39.

Olar, Ovidiu Victor, 2009, „Profesy and History. Notes on manuscripts in circulation in the Romanian Principalities (Mathew of Myra and Paisios Ligaridis)", în Stănculescu, Ileana, 2009, *Manuscrise bizantine din colecţii bucureştene/ Byzantine Manuscripts in Bucharest's Collections*, Bucureşti: Editura Institutului Cultural Român, 85–95.

Năsturel, P. Ş, 1986, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle a 1654*, Roma.

Panou, Nikos, 2006, „Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period. History, Mentalities, Institutions (I)", *The Historical Review/La Revue Historique*, vol. III, 71–110.

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Păun Radu G., „Les grands officiers d'origine gréco-levantine en Moldavie au XVIIe siècle. Offices, carrières et stratégies de pouvoir", *RESEE*, XLV, 1–4, p. 153–195, Bucarest, 2007.
Păun Radu G., „Les Gréco-Levantins dans les Pays Roumains: voies de pénétration, étapes et stratégies de maintien", în *Studia balcanica* 25, Византия, Балканите, Европа, Sofia, 2006.
Pippidi Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, Bucureşti, 2001.
Rezachevici Constantin, „Prefanariotismul. Raportul dintre grecii «împământeniți» şi cei «țarigrădeni»", *Studii bizantine*, 2012, nr. 3, p. 27–41.
Russo, Demostene, 1939, *Studii istorice greco-române*, vol. I, Bucureşti: Fundația pentru literatură şi artă „Regele Carol II".
Sapovici, Anca Mihaela, 2015 „Soarta împrumuturilor lexicale din greacă în limba română actuală: cazul cuvintelor expresive", *Limba română*, nr. 3, 417–425.
Saramandu Nicolae, Nevaci Manuela, 2009, *Multilingvism şi limbi minoritare în România*, Bucureşti.
Simonescu Dan, 1966, „Le chroniqueur Mathaios de Myra et une traduction ignorée de son *Histoire*", *RESEE*, IV, 1–2, 81–114.
Stanciu Istrate, Maria, 2017, *Influența slavonă asupra limbii române*, Bucureşti: Editura Academiei Române.
Ştefănescu Şt., 1965, *Bănia în Țara Românească*, Bucureşti: Editura Ştiințifică.
Vincent Alfred L., 1998, „Byzantium Regained? The History, Advice and Lament by Matthew of Myra", *Thesavrismata* 28, 275–374.
Vincent Alfred L., 2017, „Byzantium after Byzantium? Two Greek Writers in Seventeenth-century Wallachia", în Brown, Amelia, Bronwen, Neil (coordonatori), 2017, *Byzantine culture in translation*, Byzantina Australiensia 21, Brill.

CODESWITCHING WITH ROMANIAN IN SOME OF THE ORIGINAL WRITINGS OF THE METROPOLITAN MATTHEW OF MYRA

(Abstract)

The present study is an investigation of the code switchings with Romanian in some of the original writings of the Greek-origin Metropolitan of Myra Matthew. The study focuses on contact-induced changes in writer's language, such as Romanian words that occurs within the Greek text. Following the suggestions in Iorga (1924) and Brad Chisacof (2012), we analyze the code switchings from the perspective of the sociolinguistics, with an insight into the history of the linguistic relationship between Greek and Romanian within the pre-Phanariote and Phanariote periods.

The conclusions may seem surprising: although the Greek were an ethnic minority in the Romanian countries, the stable changes induced by the linguistic contact between Romanian and Greek were significant in Romanian and negligible in Greek.

Cuvinte-cheie: bilingvism, contact lingvistic, schimbare de cod, sociolingvistică, specificitate semantică.

Keywords: bilingualism, language contact, code swithching, sociolinguistics, semantic specificity.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti"
al Academiei Române, Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13
mihaela.sapovici@gmail.com

BDD-A27842 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)